

OKEAN SUVINING XUSUSIYATLARI. OKEAN BOYLIKLARI VA ULARDAN FOYDALANISH VA ULARNI MUHOFAZA QILISH

Teshayev Ma'ruf Mardikulovich

SamDU akademik litseyi geografiya fani o'qituvchisi

Majidova Gulnoza Isomiddinovna

Samarqand shahar 18-maktab geografiya fani o'qituvchisi

Anatatsiya: *Ushbu maqolaning mazmun va mohiyati o'quvchilarning geografik bilimlarini puxta ellasgda yordamchi hisoblangan Okean boyliklari va ulardan foydalanish va ularni muhofaza qilish mavzisiga o'qitishga qaratilgan.*

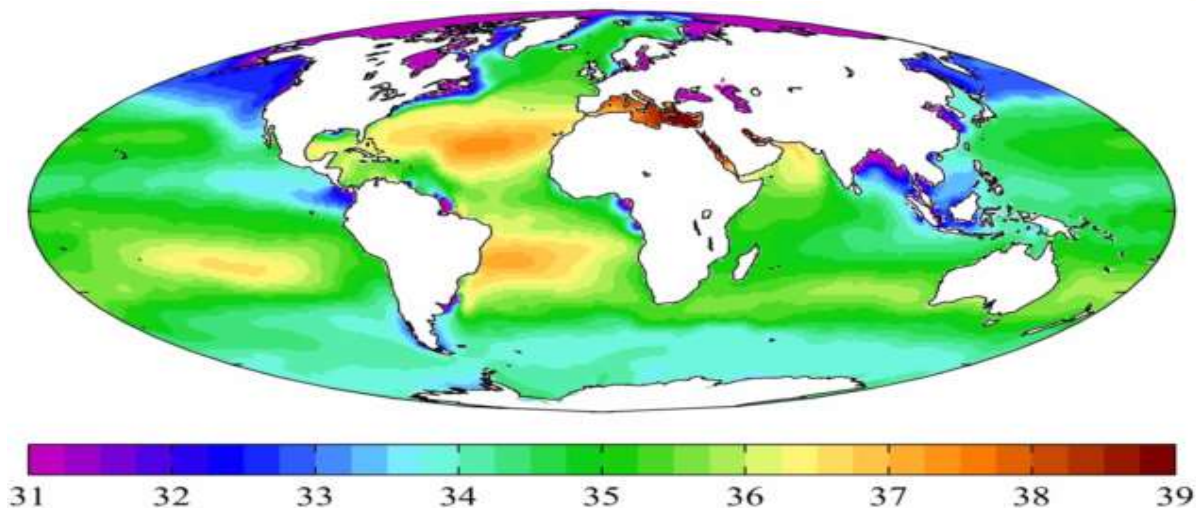
Kalir so'zlar: *Geografiya, xarita, shartli belgilar, mashtab, okean, texnika-texnologiya, sayohat, mashrut, globus.*

Okean suvining sho'rliqi: Okean suvlari — eritma, unda deyarli hamma kimyoviy elementlar mavjudligi aniqlangan. Okean suvlarida tuzlar, gazlar, tirik organizmlarning hayot faoliyati natijasida hosil bo'lgan organik moddalar erigan bo'ladi. Shu bilan birgalikda, okean suvlarida erimaydigan zarralar ham mavjud.

Agar suv tarkibidagi tuz miqdori 1 litr suvda 1 grammdan kam bo'lsa, *chuchuk*, ortiq bo'lsa, *sho'r suv* deb ataladi.

Shuning uchun 1 litr suvda erigan moddalar (gramm yoki promilledagi) miqdori suvning sho'rlik darajasini bildiradi. Dunyo okeani suvining o'rtacha sho'rliqi 35‰ bo'lib, unda har xil moddalar: tuzlar, organik moddalar, erigan holatdagi metallar uchraydi.

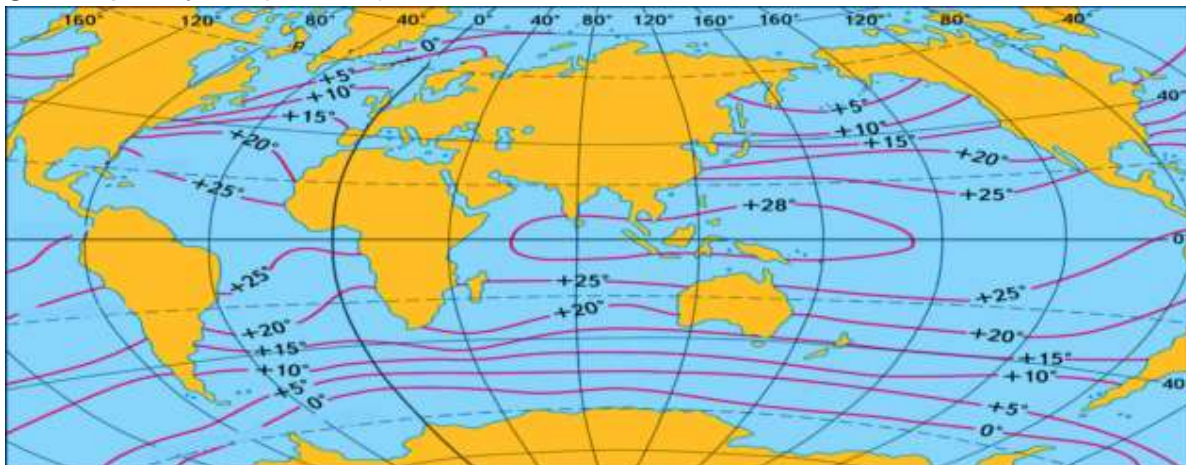
Ekvatorial zonaga (34–35‰) nisbatan tropik mintaqalarda suvning sho'rliqi ancha yuqori (Tinch okeanda 36–37‰, Atlantika okeanida 37,9‰). Okeanning ochiq qismida suvning sho'rliqi 33‰ dan 37‰ gacha, dengizlarda 2‰ dan (Fin qo'ltig'i) 42‰ gacha (Qizil dengiz) o'zgaradi (1-rasm).

1-rasm. Dunyo okeani suvining sho'rliqi

Okean suvining harorati. Dunyo okeani suvlarining harorati geografik qonuniyat asosida o'zgarib boradi. Suv yuzasining o'rtacha yillik harorati 17,54 °C ga teng. Ochiq okeanda –2... +29 °C gacha o'zgaradi. +5... +10 °C shimoliy kengliklarda yuza suvining o'rtacha harorati +27... +28 °C. Lekin tropiklarda bu harorat +25... +27 °C ni tashkil etadi. Qutbiy o'lkalarda harorat –1... –2 °C gacha pasayadi (2-rasm).

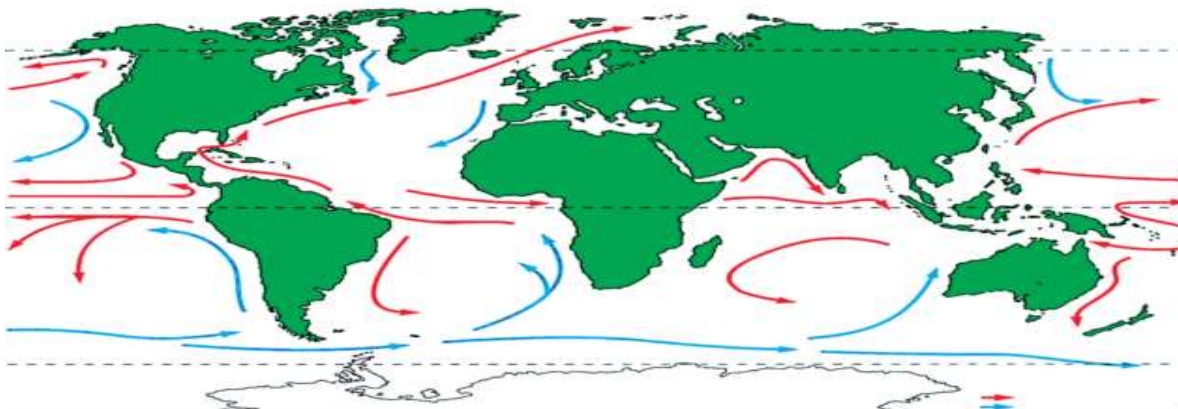
2-rasm. Dunyo okeanidagi yuza suvlarining o'rtacha harorati.

Dunyo okeanining suvi kenglik va uzunlik bo'yicha o'zgarishi bilan birga chuqurlik tomon ham o'zgaradi. Okean tubida harorat 1 000 m dan chuqurda, o'rta hisobda +2... +3 °C atrofida bo'ladi.

Okean suvlari –2 °C da muzlaydi. Dunyo okeanining eng issiq suvi Fors qo'ltig'ida, eng sovuq'i qutbiy doiralar ichkarisida kuzatiladi.

Okean oqimlari. Dunyo okeanidagi suvning harakati oqimlar, qalqishlar va to'lqinlar kabi ko'rinishda namoyon bo'ladi. Katta hajmdagi okean suvlarining uzoq masofalarga yo'nalgan gorizontaal harakati okean oqimlari deb ataladi. Bir tomonga esadigan shamollar ta'sirida okean suvining 1 500 m gacha qalinlikdagi yuza qatlami harakatlanadi (3-rasm).

Okean oqimlari haroratiga ko'ra iliq va sovuq oqimlarga bo'linadi. Qutblardan ekvator tomon tub sovuq oqimlar, ekvatoridan qutblar tomon yuza iliq oqimlar harakatlanadi. Bu materiklar tabiatining rang-barang bo'lishiga olib keladi.

3-rasm. Dunyo okeani oqimlari xarita-sxemasi

(qizil rangda iliq oqimlar, ko'k rangda esa sovuq oqimlar ko'rsatilgan).

Dunyo okeanidagi Shimoliy va Janubiy passat oqimlari, Passatlararo qarshi oqim va G'arbiy shamollar oqimi (uzunligi 30 ming km) asosiy oqimlardir.

Quyosh va Oyning tortish kuchi ta'sirida Dunyo okeani suvlarida qalqish hodisasi (sutka davomida ikki marta ko'tarilib, ikki marta pasayadi) bo'ladi.

Ochiq okeanda suvning qalqish amplitudasi 1–2 m dan oshmaydi. Lekin materik qirg'oqlarida to'lqin balandligi ortadi (4-rasm).

Shamol ta'sirida hosil bo'lgan to'lqinlar balandligi okeanlarda 4 m gacha, ayrim holatlarda 7,5 m, uzunligi 90–100 m (ba'zan 800 m) atrofida bo'ladi. Eng baland to'lqin (34 m) Tinch okeanning shimoliy qismida qayd qilingan. Tropik va mo'tadil kengliklarda dovullar tez-tez kuzatiladi. Dahshatli to'lqinlardan biri sunami (yaponcha — *ajal va vayronalik keltiruvchi to'lqinlar*) zilzila va harakatdagi vulqonlar ta'sirida hosil bo'ladi. Ochiq okeanda balandligi 1 m dan oshmaydi.

Lekin qirg'oqqa kelganda 10 m, ayrim paytlarda 50 m ga ko'tariladi. Tezligi soatiga 700–800 km ni tashkil etadi. Juda katta iqtisodiy ziyon keltiradi.

4-rasm. Britaniya oroli sohillarida qalqish hodisasining namoyon bo'lishi (qalqishdan keyingi va oldingi holat).

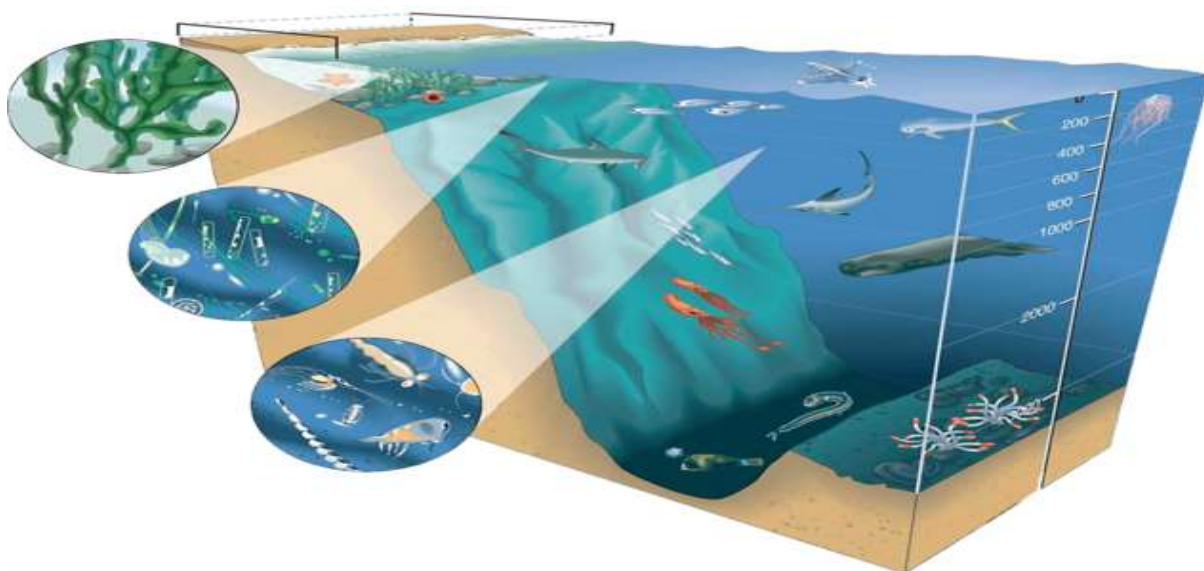

Okean boyliklari va ulardan foydalanish.

Olimlarning fikricha, hayot okean sohillaridagi to'lqinlar hosil qilgan "hayot sharbati — bo'tqasimon loyqa"li suv muhitida hosil bo'lgan. Okean suvlarida mikroskop bilan ko'rinadigan organizmlardan tortib 150 tonna keladigan ko'k kitlargacha, turli xil organizmlar yashaydi.

Okean organizmlari yashash joylariga ko'ra guruhlashtiriladi. Masalan, bentos organizmlar — okean suvlari tubida, yotqiziqar orasida yashaydi. Nektonlar — erkin ko'chib yuruvchi organizmlar bo'lsa, planktonlar suv oqimlariga qarshilik ko'rsata olmay, muallaq holatda suzib yuruvchi organizmlardir (fitoplankton va zooplanktonlar) (5-rasm).

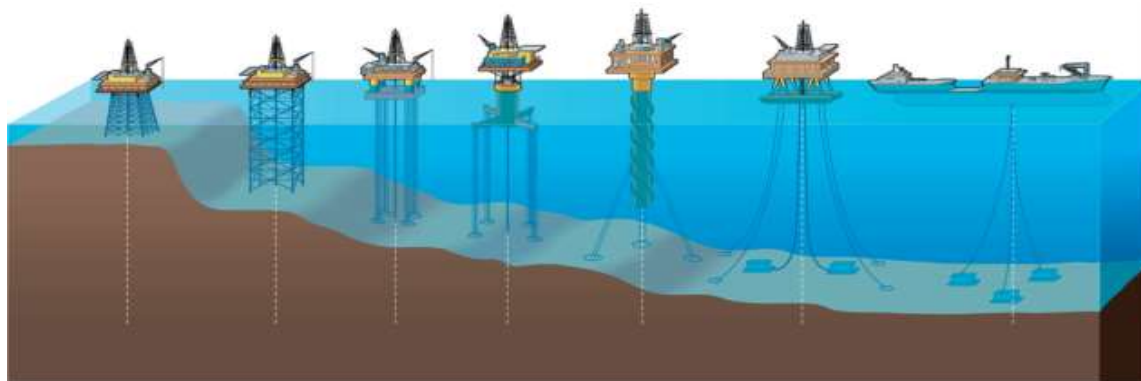

5-rasm. Okean organizmlari

Dunyo okeani tabiiy boyliklarning xazinasini hisoblanadi. Bu boyliklar biologik, kimyoviy, ma'danli va yoqilg'i-energetika resurslaridan iborat. Hozir biologik resurslarning 2% idangina foydalanilmoqda. Lekin bu dunyoda iste'mol qilinadigan oqsil moddalarning 20% ini tashkil etadi.

Okean suvlaridan yiliga treska, seld, skumbriya baliqlari ko'plab ovlanadi. Okean tubidan osh tuzi, brom, magniy, oltingugurt, aluminiy, mis, uran, kumush, oltin olinadi.

Dunyo okeanida neft va gaz eng ko'p Fors qo'ltig'idan, shuningdek, Venesuela qirg'oqlaridan, Shimoliy dengizdan, Meksika qo'ltig'idan qazib olinadi (6-rasm).

6-rasm. Okean tubidan neft qazib olish.

Dunyo okeani eng muhim va arzon dengiz transporti yo'li vazifasini bajaradi. Savdo-iqtisodiy aloqalar doirasidagi mahsulot tashishning 60% dan ortig'i dengiz transporti orqali bajariladi. Dunyo xo'jaligining rivojlanishi, xalqaro

mehnat taqsimotining yuzaga kelishi, savdo-sotiqning rivojlanishi dengiz transporti tufaylidir. Hozir Dunyo okeani sohillarida 2 700 dan ortiq dengiz port-shaharlari mavjud.

5-rasm. Okean suvlarining neft bilan ifloslanishi.

Dengiz transportida tashiladigan asosiy yuk neft va neft mahsulotlariga to'g'ri keladi. Ba'zan bumahsulotlarni tashiydigan maxsus kema — tankerlar halokatga uchrab, sohil tabiatiga, dengiz organizmlariga katta talofat keltirmoqda. (5-rasm)

Dengiz turizmi ham okean resurslaridan foydalanishning bir sohasi sifatida tobora rivojlanmoqda.

Dunyo okeanini muhofaza qilish milliy, regional va xalqaro ko'lamda amalga oshiriladigan tadbir. Dunyo okeanini tadqiq etish va foydalanish hamda muhofaza qilish maqsadida ko'plab xalqaro tashkilotlar tuzilgan. Xalqaro dengiz qo'mitasi, Davlatlararo okeanografik komissiya (UNESCO qoshida) va boshqalar Dunyo okeani boyliklaridan oqilona va tejamkorlik bilan foydalanish, ularni muhofaza qilish, tiklash va ekologik sharoitini yaxshilash borasida ibratli faoliyat ko'rsatmoqda.

ASOSIY ADABIYOTLAR:

1. Rafiqov A, Vaxobov X, Kayumov A, Azimov Sh. Amaliy geografiya Toshkent "SHARQ"-2010.
2. Rafiqov A. A. Amaliy geografiya. - T: "Sharq", 2007.
3. Rafiqov A.A. Tabiatda ekologik muvozanat.
4. Rafikov A.A. Geoekologik muammolar-T: O`zbekiston, 1997.
5. Tixonravov YU.V. Geopolitika. –M: Infra, 2000.
6. Rafikov A.A. Geoekologik muammolar-T: O`zbekiston, 1997
7. NabievE.F., QayumovA.A. O`zbekistonning iqtisodiy salohiyati. –T: Akademiya-Universitet, 2000
8. Tixonravov YU.V. Geopolitika. –M: Infra, 2000.